

TEXTTHEORIE

Andijon davlat chet tillari instituti

Xorijiy til va adabiyoti nemis tili
yo'nalishi

401-guruh talabasi

Xusanova ShahnozaxonIlmiy rahbar **Odinaxon Ismanova**

Annotatsiya: Ushbu maqolada matn nazariyasining asosiy tushunchalari, uning lingvistik xususiyatlari, rivojlanish bosqichlari va zamonaviy qo'llanilish doiralari yoritilgan. Matnning kohezion, koherensiya, intentionality kabi muhim belgilariga e'tibor qaratilgan. Shuningdek, matn tiplari va ular orasidagi farqlar misollar bilan tahlil qilingan. Maqola tilshunoslik va ta'lim sohalarida matnshunoslikni chuqur o'rganishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: matn nazariyasi, matn tiplari, lingvistika, kohezion, koherensiya, textanalyse

АННОТАЦИЯ: В данной статье рассмотрены основные понятия текстовой теории, её лингвистические особенности, этапы развития и современные области применения. Особое внимание уделено таким признакам текста, как когезия, когерентность и интенциональность. Также анализируются типы текстов и их различия на конкретных примерах. Статья полезна для углублённого изучения текстолингвистики в лингвистике и образовании.

Ключевые слова: теория текста, типы текста, лингвистика, когезия, когерентность, текстовый анализ

Annotation: This article explores the fundamental concepts of text theory, its linguistic features, developmental stages, and modern applications. Special attention is given to the core characteristics of a text such as cohesion, coherence, and intentionality. The article also analyzes different text types and illustrates their distinctions with examples. It serves as a useful resource for deeper study in linguistics and language education.

Keywords: text theory, text types, linguistics, cohesion, coherence, text analysis

Texttheorie – bu lingvistik tadqiqot sohasi bo‘lib, u matnni til birliklarining yuqori pog‘onasi sifatida o‘rganadi. In der Linguistik wird der Text als eine kommunikative Einheit verstanden, die aus mehreren Sätzen besteht und eine inhaltliche sowie formale Kohärenz aufweist. Odatda, tilshunoslikda fonema, morfema, so‘z va gap birliklari yaxshi o‘rganilgan bo‘lsa-da, matn (Text) – bu eng murakkab va kontekstga boy birlik hisoblanadi. Matn nafaqat lingvistik strukturalar, balki ijtimoiy, madaniy va kommunikativ omillar bilan ham uzviy bog‘liq. Matn nazariyasi quyidagi savollarga javob berishga intiladi:

Matnni gapdan qanday farqlash mumkin?

Matn qanday birliklardan tashkil topadi?

Qanday qilib matn izchil va tushunarli bo‘ladi?

Zamonaviy lingvistikada Textlinguistik oder Texttheorie matnning strukturaviy, semantik va pragmatik jihatlarini o‘rganadi. Ayniqsa, matndagi Kohäsion (formaviy bog‘liqlik) va Kohärenz (mazmuniy bog‘liqlik) tushunchalari markaziy o‘rin tutadi.

Matn tushunchasi va uning belgilari / Der Textbegriff und seine Merkmale. Matn – bu mustaqil, mantiqan bog‘langan va kommunikativ maqsadga ega bo‘lgan til birliklaridan tashkil topgan tuzilma. In der Linguistik gilt ein Text als eine sprachliche Einheit, die aus mehreren Sätzen besteht und inhaltlich sowie formal zusammenhängt. Gap bilan solishtirganda, matn kengroq va murakkabroq tuzilishga ega. Ein einzelner

Satz kann eine abgeschlossene Aussage sein, aber erst mehrere zusammenhängende Sätze bilden einen Text. Matnning asosiy vazifasi – ma'lumot yetkazish, ya'ni kommunikatsiya vositasi bo'lishdir. Matnning asosiy belgilarini quyidagicha tavsiflash mumkin:

1. Kohäsion (Kohezion / Forma bog'liqlik). Matndagi gaplar orasida formal bog'liqlik mavjud bo'lishi kerak. Bu bog'liqlik morfologik, sintaktik va leksik vositalar orqali amalga oshadi. Zum Beispiel: Pronomen, Konnektoren, Wiederholungen, Substitution usw.

2. Kohärenz (Koherensiya / Mazmuniy bog'liqlik). Gaplar nafaqat formal, balki mazmuniy jihatdan ham bog'langan bo'lishi lozim. Bunda mantiqiy ketma-ketlik, mavzu uzluksizligi muhim ahamiyat kasb etadi. Kohärenz entsteht im Kopf des Rezipienten durch logische und thematische Verknüpfung.

3. Intentionalität (Intentsionallik). Matn muallifining aniq maqsadi bo'lishi kerak. Jeder Text verfolgt eine kommunikative Absicht – informieren, erzählen, überzeugen usw.

4. Akzeptabilität (Qabul qilinuvchanlik). Matn o'quvchi yoki tinglovchi tomonidan mantiqli, tushunarli deb qabul qilinadi. Agar matn tushunarsiz yoki mantiqsiz bo'lsa, u o'z vazifasini bajara olmaydi.

5. Situationalität (Vaziyatga bog'liqlik). Matn ma'lum bir kontekstda, vaziyatda mavjud bo'ladi. Har bir matn konkret joy, vaqt yoki muhitga bog'langan. Zum Beispiel: Ein Zeitungsartikel ist anders als ein privater Brief.

6. Intertextualität (Intertekstualik). Matnlar bir-biri bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Yangi matnlar ko'pincha avvalgi matnlarga tayanadi, ularni davom ettiradi yoki ularga ishora qiladi. Bu belgilar orqali matn oddiy gaplar yig'indisidan farqlanadi. Aynan ushbu jihatlar texttheoriening asosiy tahlil mezonlarini tashkil qiladi.

Ajoyib, demak, navbatdagi bo‘lim – Texttheorie rivojlanishi va asoschilari / Entwicklung der Texttheorie und ihre Vertreter. Quyida nemischa–o‘zbekcha aralash holda tayyorlab berdim:

Texttheorie rivojlanishi va asoschilari / Entwicklung der Texttheorie und ihre Vertreter. Matn nazariyasi 20-asrning ikkinchi yarmida tilshunoslikda alohida yo‘nalish sifatida shakllangan. Klassik grammatika va struktur tilshunoslik ko‘proq gap darajasida to‘xtab qolgan bo‘lsa, texttheorie matnni o‘ziga xos lingvistik birlik sifatida o‘rganishga intilgan. Zamonaviy texttheorie rivojida muhim rol o‘ynagan olimlar quyidagilardir:

1. Robert-Alain de Beaugrande va Wolfgang U. Dressler Bu ikki olim 1981 yilda e‘lon qilgan "Einführung in die Textlinguistik" asari matn nazariyasining asosiy tayanchlaridan biri hisoblanadi. Ular matnni aniqlovchi yetti mezon (sieben Kriterien) haqida so‘z yuritishadi:

Kohäsion

Kohärenz

Intentionalität

Akzeptabilität

Informativität

Situationalität

Intertextualität

Ularning yondashuvi matnni nafaqat grammatik jihatdan, balki kommunikativ, psixologik va kontekstual nuqtai nazardan ham tahlil qilish imkonini berdi.

2. Teun A. van Dijk

Niderlandiyalik tilshunos va matnshunos bo'lib, u matnni ijtimoiy kontekstda o'rganishni taklif qiladi.

Van Dijk matn tahlilini diskursiv darajaga olib chiqqan va Diskursanalyse asoschilaridan biridir.

U matn strukturasini tushunishda kognitiv jarayonlar va jamiyatdagi rolini ham hisobga olishni ta'kidlaydi.

3. János S. Petöfi

Nemis matnshunosligiga formal va semantik tahlil modellarini olib kirgan olim. U matnlarni strukturaviy va funksional birlik sifatida ko'radi.

U tomonidan taklif etilgan TIFLI modeli (Textlinguistik Formalisierte Linguistische Interaktion) matnning sintaksis, semantika va pragmatik jihatlarini uyg'unlashtiradi.

Zusammenfassend kann man sagen:

Texttheorie ist eine interdisziplinäre Disziplin, die Erkenntnisse aus der Linguistik, Psychologie, Soziologie und Kommunikationswissenschaft integriert. Bugungi kunda matn nazariyasi nafaqat akademik tadqiqotlar, balki ta'lim, tarjima, jurnalistika va nutq terapiyasida ham keng qo'llaniladi.

Matnning tuzilmasi va tiplari / Der Aufbau und die Typen von Texten

Har qanday matn o'ziga xos ichki tuzilishga ega. Bu tuzilma uning mantiqiy izchilligini, o'qilishini va tushunilishini ta'minlaydi. Der Textaufbau matnning tashkiliy va semantik qatlamlarini qamrab oladi. Odatda, matn quyidagi qismlardan tashkil topadi:

Einleitung (kirish): mavzu bilan tanishtiradi, o'quvchining e'tiborini tortadi.

Hauptteil (asosiy qism): asosiy g'oyalar, tafsilotlar, dalillar keltiriladi.

Schluss (xulosa): yakuniy fikr, umumlashtirish yoki tavsiya beriladi.

Matnning tuzilmasi faqat formaga emas, balki semantik strukturaga ham bogʻliq. Gaplar, paragraf va boʻlimlar bir-biriga bogʻliq boʻlib, tematik birlik (Themenprogression) asosida rivojlanadi.

Matn tiplari / Textsorten. Texttheorie doirasida matnlar bir nechta funksional tiplarga boʻlinadi. Har bir tipning oʻz kommunikativ maqsadi, tuzilmasi va til birliklari mavjud.

1. Informativ matn (informativer Text):

Maʼlumot berish, faktlarni yetkazish maqsadida yoziladi.

Beispiele: Zeitungsartikel, Berichte, Lexikonartikel.

2. Narrativ matn (narrativer Text):

Voqea-hodisalarni ketma-ketlikda bayon qiladi, koʻpincha vaqt shakllari va feʼllar asos boʻladi.

Beispiele: Erzählungen, Märchen, Autobiografien.

3. Argumentativ matn (argumentativer Text):

Muayyan fikrni isbotlash yoki inkor etish uchun yoziladi. Dalillar, sabab-oqibat bogʻlanishlari asos boʻladi.

Beispiele: Essays, Kommentare, Leserbriefe.

4. Deskriptiv matn (beschreibender Text):

Obʼyekt, odam yoki holatni tavsiflaydi. Til vositalari orqali tasvir yaratish asosiy maqsad boʻladi.

Beispiele: Reiseberichte, Personenbeschreibungen.

5. Instrukтив matn (instruktiver Text):

Qandaydir harakat yoki jarayonni bajarishni ko'rsatadi – ko'rsatmalar, qadam-baqadam tartib.

Beispiele: Kochrezepte, Bedienungsanleitungen.

Matn tiplarini farqlash nafaqat tahlil qilish, balki til o'rganish va o'rgatishda ham muhim ahamiyatga ega. Har bir matn turi o'ziga xos til birliklari, stilistik vositalar va strukturaga ega bo'lib, ular orqali o'quvchi matn maqsadini tushunadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Urumbayevna, I. O. (2024). ILM-FANDA TERMINLAR OLAMI. XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI , 1 (1), 187-189.
2. Burxonovich, A. O. (2024). ZOOFRAZEMALARNI TADQIQ QILISHDA DA TISHKINA TAHLIL METODI (RUS VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA). PEDAGOG, 7(9), 131-134.
3. Azamov, O. (2023). ZOOFRAZEMALARNI NEMIS TILIDAN O'ZBEK TILIGA TARJIMA QILISH TAMOYILLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(23), 100-106.
4. Urumbayevna, I. O. (2025, March). TA'LIM JARAYONLARIDA TADQIQOT VA INNOVATSIYALARNI INTEGRATSIYA QILISHNI MATEMATIKA VA TERMINOLOGIYAGA CHAMBARCHAS BOGLIQLIGI. In Uz Conferences (Vol. 1, No. 2).
5. Dadajonova, S., & Bozorova, G. (2025). CORRECT PRONUNCIATION FORMATION IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS (USING GERMAN AS AN EXAMPLE). International Journal of Artificial Intelligence, 1(1), 250-253.
6. Muxtarovna, Q. N. (2025, March). NEMIS VA O 'ZBEK TILLARI MISOLIDA KOMPLIMENTNING TILSHUNOSLIK VA MADANIYATSHUNOSLIKDAGI O 'RNI. In Uz Conferences (Vol. 1, No. 2).

7. ҚОДИРОВА, Н. М. ИНОСТРАННЫЕ ЯЗЫКИ В УЗБЕКИСТАНЕ. ИНОСТРАННЫЕ ЯЗЫКИ В УЗБЕКИСТАНЕ Учредители: Министерство высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан, (2), 85-99
8. Akbaraliyeva, N.G. (2024). TARJIMADAGI TIL VA MADANIYAT MUVOFIQLIKLARI. PEDAGOG , 7 (9), 135-137.
9. Urumbayeva, I. O. (2025, March). TA'LIM JARAYONLARIDA TADQIQOT VA INNOVATSIYALARNI INTEGRATSIYA QILISHNI MATEMATIKA VA TERMINOLOGIYAGA CHAMBARCHAS BOGLIQLIGI. In Uz Conferences (Vol. 1, No. 2).